

Tożsamość a budowanie odporności i ochrona dziedzictwa niematerialnego – wyzwania dla państw Unii Europejskiej i NATO

.....

Identity, resilience-building, and the protection of intangible cultural heritage –
challenges for European Union and NATO member states

Abstract: This article examines the issue of contemporary conflicts in the context of cultural anthropology and the importance of knowledge about local communities in the operations of the armed forces, as well as building the resilience of civilian structures in the event of a crisis or war. The author draws on the principles of NATO doctrine regarding civil-military cooperation (CIMIC) and resilience and resistance. He also refers to polemology, lessons learned from the war in Ukraine and the conflict in Nagorno-Karabakh, as well as initiatives undertaken in the EU under the auspices of the CSDP. The case study of a location of particular geostrategic importance from Poland's perspective is the so-called Moravian Gate, one of four entry points into the North European Plain from the south.

Keywords: intangible heritage, resilience, identity, heritage preservation, Moravian Gate

Słowa kluczowe: dziedzictwo niematerialne, odporność, tożsamość, ochrona dziedzictwa, Brama Morawska

.....

Wprowadzenie

Współczesne konflikty zbrojne w coraz większym stopniu obejmują również sferę szeroko rozumianej kultury i dziedzictwa, szczególnie w odniesieniu do społeczności lokalnej w rejonie, gdzie jest prowadzona operacja wojskowa, a także na poziomie ogólnopństwowym. Ponadto konflikty toczące się w XXI wieku nierzadko przybierają postać działań zarówno poniżej progu wojny (Koziej, 2015: 2), jak i poniżej progu reakcji¹ na szczeblu międzynarodowym. Coraz częściej są one

¹ Działania poniżej progu reakcji – wrogie operacje (militarne i niemilitarne, często ukryte) prowadzone tak, by nie spełniały formalnych kryteriów konfliktu zbrojnego, ale wywierały znaczny wpływ na państwo będące ich obiektem, na przykład wojna

asymetryczne² oraz mają charakter hybrydowy³; nie ograniczają się do typowych działań zbrojnych i wykorzystują też inne domeny życia społecznego, w tym interesujące antropologię kultury i etnologię.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie obszarów wspólnych badań w zakresie antropologii kultury oraz takich zadań stawianych siłom zbrojnym, które wykraczają poza działania powszechnie identyfikowane jako militarne. W związku z tym zastosowano następujące metody badawcze: monograficzną, badania dokumentów oraz heurystyczne ze szczególnym uwzględnieniem transpozycji i sugerowania. Pierwsza z nich pozwoliła zgłębić cechy i elementy procesu zmiany charakteru współczesnych konfliktów zbrojnych, a także opisać ich funkcjonowanie i kierunki rozwoju. Metoda badania dokumentów posłużyła do analizy treści głównych dokumentów NATO i Unii Europejskiej dotyczących ochrony dziedzictwa oraz prowadzenia działań cywilno-wojskowych. Metody transpozycji użyto, aby poszukiwać analogii między działaniami przeciwko dziedzictwu i tożsamości w trakcie konfliktów na Ukrainie i w Górskim Karabachu. Z kolei metoda sugerowania została zastosowana do przełożenia uzyskanych wyników na środowisko operacyjne Bramy Morawskiej. W artykule oparto się również na wcześniejszych publikacjach autora poświęconych geostrategii Niziny Północnoeuropejskiej⁴ (Tyślewicz, Kowal, 2024: 75), ochronie dziedzictwa w ramach współpracy cywilno-wojskowej (CIMIC) (Tyślewicz, 2025b: 251) oraz dylematom związanym z ochroną dziedzictwa niematerialnego w czasie konfliktów zbrojnych (Tyślewicz, 2025c: 171–185).

informacyjna, cyberataki, presja energetyczna, działania wojsk specjalnych, manipulacja migrantami. Służą one osiągnięciu celów strategicznych przy jednoczesnym unikaniu otwartej wojny i paraliżowaniu decyzji w organizacjach międzynarodowych, takich jak NATO (Dyner, 2022).

2 Działania asymetryczne – metody walki stosowane przez strony konfliktu o bardzo nierównych potencjałach militarnych, polegające na wykorzystywaniu słabości silniejszego przeciwnika, omijaniu jego mocnych stron i uderzaniu w gorzej chronione obszary (na przykład w cyberprzestrzeń czy cywilów) za pomocą taktyk niekonwencjonalnych (terroryzmu, partyzantki), co pozwala słabszej stronie osiągnąć cele strategiczne mimo przewagi technologicznej i liczebnej oponenta (Walkowiak, Szczurek, 2024).

3 Wojna hybrydowa – strategia łącząca tradycyjne działania militarne z niestandardowymi, asymetrycznymi metodami, takimi jak cyberataki, propaganda, dezinformacja, presja ekonomiczna, ataki terrorystyczne czy zbrojne działania nieregularnych jednostek, która służy osiągnięciu celów politycznych bez formalnego wypowiedzenia wojny i często bez wyraźnej linii frontu. Ma destabilizować państwo i społeczeństwo przez wpływ na psychikę ludności i osłabienie ich zdolności do funkcjonowania, co można zaobserwować na przykład w konflikcie na Ukrainie (Ignaciuk, 2016: 92).

4 Analogicznie do ang. North European Plain; co prawda w polskiej terminologii geograficznej funkcjonuje nazwa „Nizina Środkowoeuropejska”, lecz według autora określenie „Północnoeuropejska” warto upowszechnić, gdyż zmienia ono sposób myślenia o położeniu Polski na kontynencie, w tym postrzeganie zagrożeń.

Na potrzeby opracowania postawiono tezę, że zdolność do zachowania tożsamości jest niezbędnym warunkiem przetrwania dziedzictwa narodowego jako całości, będącego jednocześnie podstawowym czynnikiem budowania odporności (*resilience*) sfery cywilnej na wypadek kryzysu lub konfliktu. Szczególnie chodzi o czasową okupację części terytorium państwa przez siły przeciwnika lub próby destabilizacji kluczowych punktów węzłowych, takich jak Brama Morawska na granicy polsko-czeskiej.

Z perspektywy polemologii⁵ kultura jako element wojny stała się narzędziem równie silnym jak dyplomacja, potencjał militarny oraz gospodarka (Stadler, 2024). Z drugiej strony jest ona także ofiarą wojny, gdy stanowi cel działań przeciwnika. Przykładem może być strategia Federacji Rosyjskiej, która chce unicestwić lub przywłaszczyć sobie ukraińskie dziedzictwo kulturowe (język, zabytki, miasta, dzieła, wytwory materialne), a w konsekwencji zniszczyć tożsamość narodową zaatakowanego państwa i jego obywateli. Toteż punktem ciężkości współczesnych konfliktów i zarazem celem strategicznym jest pozyskanie lub możliwość kształtowania woli ludności i jej liderów, co skutkuje pozbawieniem przeciwnika oparcia – czynnego lub biernego – w społeczności (Beljan, 2013). W obrębie sił zbrojnych państw NATO służy temu między innymi realizacja działań niekinetycznych⁶ z obszarów CIMIC⁷, PSYOPS⁸,

5 Polemologia (gr. *pólemos* – ‘konflikt’, ‘wojna’, ‘napięcie’) – nurt filozofii poświęcony wojnie; hermeneutyczna próba wszechstronnego zrozumienia charakteru, struktury i dynamiki konfliktu.

6 Działania niekinetyczne (ang. *non-kinetic operations*) – działania wojskowe prowadzone metodami innymi niż bezpośrednia walka zbrojna, służące osiągnięciu celów strategicznych poprzez wpływanie na przeciwnika, jego systemy, infrastrukturę i społeczeństwo bez użycia siły kinetycznej. Obejmują one operacje informacyjne, psychologiczne (PSYOPS), cyberoperacje, współpracę cywilno-wojskową (CIMIC), a także inne działania wykorzystujące środki nieśmiercionośne, na przykład impuls elektromagnetyczny uszkadzający elektronikę czy technologie dezaktywujące satelity (Leżoń, Bojarczuk, Traciak, 2025: 175).

7 CIMIC (z ang. *civil-military cooperation*) – współpraca cywilno-wojskowa; strategiczna koordynacja i współdziałanie sił zbrojnych z władzami, organizacjami cywilnymi, ludnością i innymi podmiotami niewojskowymi na obszarze operacji. Ma ona wspierać cele danej misji, minimalizować negatywny wpływ wojska na środowisko cywilne oraz budować zaufanie poprzez komunikację, wsparcie humanitarne i pomoc lokalnym społecznościom, aby osiągnąć stabilizację i trwały pokój (CIMIC-COE, [s.a.] a).

8 PSYOPS (z ang. *psychological operations*) – operacje psychologiczne; planowe działania polegające na wywieraniu wpływu na emocje, motywacje, postawy i zachowania określonych grup (na przykład żołnierzy przeciwnika czy ludności cywilnej) i służące osiągnięciu określonych celów politycznych lub militarnych, często poprzez manipulację informacją, dezinformację i propagandę. W Polsce specjalizuje się w nich Centralna Grupa Działań Psychologicznych (CGDP) (NATO, 2007).

INFO OPS⁹ czy dyplomacji wojskowej¹⁰. Ich koncepcje rozwijały się już po II wojnie światowej, a po rozpadzie Jugosławii znalazły trwałe zastosowanie w armiach Sojuszu Północnoatlantyckiego, w tym w polskiej.

Podstawą tego typu działań jest w dużym stopniu dziedzictwo kulturowe (*cultural heritage*), stanowiące spoiwo lokalnych społeczności oraz międzypokoleniowy pas transmisyjny tożsamości (samoidentyfikacji) i interpretacji otaczającego świata. Dziedzictwo materialne (*material heritage*) odnosi się do materialnych artefaktów z zakresu archeologii, architektury, nauki lub techniki i technologii określonej kultury wskazanych jako godne zachowania na przyszłość (Tyślewicz, 2025b: 250). W warunkach zagrożenia wojennego zalicza się do tego zbioru również archiwa (Tyślewicz, 2025b: 251). Z kolei dziedzictwo niematerialne (*intangible heritage*) odnosi się do tożsamości kulturowej, a co za tym idzie – do przejawów różnorodności kulturowej ludzkości, takich jak: język, tradycyjne święta i festiwale, rzemiosło i zwyczaje (Tyślewicz, 2025b: 251). Zatem „dziedzictwo materialne można uznać za fizyczny przejaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego – scenę, na której i wokół której to dziedzictwo jest odgrywane. Bez części materialnej duża część niematerialnego dziedzictwa kulturowego nie może przetrwać” (Foliant, 2015: 21, tłum. własne). Z drugiej strony ocalenie tylko komponentu materialnego nie pozwala na zachowanie dziedzictwa jako całości.

W NATO doktrynę działań w tym obszarze rozwija Centrum Doskonalenia CIMIC (Civil-Military Cooperation Centre of Excellence) z siedzibą w Hadze. Odpowiada ono również za tzw. naukę z doświadczeń¹¹,

9 INFO OPS – operacje informacyjne; zintegrowane działania służące wpływaniu na systemy informacyjne i procesy decyzyjne przeciwnika (oraz własne), wykorzystujące potencjał informacyjny w celu uzyskania przewagi, zakłócenia planów wroga lub przejęcia kontroli. Obejmują rozpoznanie, analizę, obronę, a także operacje ofensywne (psychologiczne i cybernetyczne). Są one kluczowe w nowoczesnym konflikcie, a o ich roli przekonują szkolenia i ćwiczenia realizowane przez Fundację INFO OPS Polska oraz Eksperckie Centrum Szkolenia Cyberbezpieczeństwa (Środa, Chmielewski, 2024: 60).

10 Dyplomacja wojskowa (obronna) – specjalistyczna forma dyplomacji wykorzystująca siły zbrojne i kwestie obronności jako narzędzie polityki zagranicznej, aby budować zaufanie, zapobiegać konfliktom, prowadzić negocjacje oraz realizować interesy bezpieczeństwa państwa na arenie międzynarodowej. Obejmuje między innymi działalność ambasatów wojskowych, ćwiczenia, misje pokojowe i współpracę wojskową. Polega na pokojowym zastosowaniu czynnika militarnego do osiągnięcia celów politycznych i strategicznych, często w ramach szerszej dyplomacji obronnej i bezpieczeństwa (Drab, 2018: 57–71).

11 Nauka z doświadczeń – koncepcja NATO dotycząca umiejętności wyciągania wniosków (*lesson learned*); ustrukturyzowany proces uczenia się na podstawie doświadczeń (sukcesów i porażek), tak aby poprawić przyszłe wyniki. Polega na ustalaniu i analizowaniu faktów, dzieleniu się spostrzeżeniami oraz wdrażaniu sprawdzonych zmian w celu zwiększenia skuteczności, wydajności i zmniejszenia ryzyka. Procesem tym zarządza Wspólne Centrum Analiz i Wyciągniętych Wniosków (JALLC), a w Polsce taką funkcję pełni Centrum Doktryn i Szkolenia Sił Zbrojnych RP (NATO, [s.a.]).

czyli gromadzi informacje, które płyną z toczących się konfliktów, ćwiczeń i operacji z wykorzystaniem sił zbrojnych, aby wypracować optymalne rozwiązania na przyszłość dla własnych wojsk. Po roku 2022 w związku z pełnoskalową wojną na Ukrainie kluczowym problemem stało się budowanie odporności (*resilience*) państw członkowskich NATO, głównie środowiska cywilnego, na wypadek kryzysu i wojny. W tym kontekście działania obejmują także ochronę dziedzictwa materialnego i niematerialnego; wcześniej zatem powinny zostać zidentyfikowane elementy kultury o istotnym znaczeniu dla tożsamości określonych społeczności i jednostek, które je tworzą. Ponadto powinny istnieć sformalizowane plany postępowania w zakresie ochrony owych elementów, w razie gdyby doszło do sytuacji zagrożenia mogącej skutkować niemożliwością ich zachowania (odtworzenia po konflikcie) lub przekazania kolejnym pokoleniom¹². Z wojskowego punktu widzenia kwestia ochrony i ewakuacji dziedzictwa materialnego została dobrze uregulowana w międzynarodowym prawie humanitarnym konfliktów zbrojnych. Natomiast zupełnie nowym wyzwaniem jest ochrona dziedzictwa niematerialnego.

Resilience (odporność) w ujęciu NATO

Każdy kraj członkowski Sojuszu Północnoatlantyckiego musi być odporny, aby wytrzymać poważny wstrząs, taki jak klęska żywiołowa, awaria infrastruktury krytycznej, atak hybrydowy lub agresja zbrojna. W myśl tego założenia można zdefiniować odporność jako indywidualną i zbiorową zdolność do przygotowania się na wstrząsy i zakłócenia, przeciwstawiania się im, reagowania na nie i szybkiego wychodzenia z nich (powrotu do stanu sprzed kryzysu) oraz zapewnienia ciągłości działań Sojuszu. Gotowość cywilna jest centralnym filarem odporności sojuszników i głównym czynnikiem umożliwiającym zbiorową obronę NATO, które z kolei wspiera państwa w ocenie i wzmacnianiu tej gotowości (Tysławicz, Kowal, 2024: 183). Przejawia się ona zagwarantowaniem nieprzerwanego funkcjonowania rządu i najważniejszych usług rządowych (na przykład podejmowania decyzji i komunikowania się z obywatelami w sytuacji kryzysowej) oraz ciągłości dostaw energii, posiadaniem planów awaryjnych na wypadek ewentualnych zakłóceń, zdolnością do skutecznego radzenia sobie z niekontrolowanym przemieszczaniem się ludzi i do eliminowania konfliktów między nim a rozmieszczeniem sił zbrojnych (w tym NATO), odpornymi zasobami żywności i wody

12 Wpływ konfliktu zbrojnego na dziedzictwo niematerialne obrazują losy między innymi społeczności menonickiej na Cyprze (jeśli chodzi o język sanna), Słowińców na Pomorzu czy Łemków w Karpatach.

(między innymi zabezpieczonymi przed zakłóceniami w dostawach i sabotażem), zdolnością do radzenia sobie z masowymi ofiarami i kryzysami zdrowotnymi, odpornymi cywilnymi systemami łączności oraz odpornymi systemami transportowymi (chodzi o zapewnienie siłom NATO możliwości szybkiego przemieszczania się na terytorium Sojuszu, a służbom cywilnym – korzystania z sieci transportowych nawet w sytuacji kryzysowej)¹³.

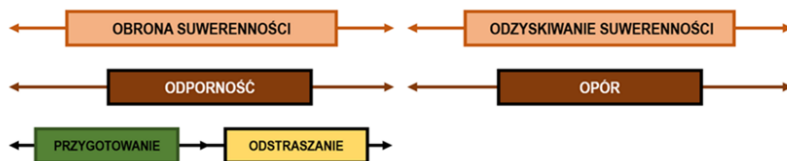
Według definicji CIMIC Centre of Excellence (CCOE) *resilience* to zdolność do przetrwania i odtworzenia struktury społecznej i infrastruktury (stanu pierwotnego) po wstrząsie, do przyjęcia („wchłonięcia”) strat powstałych w rezultacie jego oddziaływania oraz do możliwie prędkiego i skutecznego przywrócenia sprawności funkcji, których działanie zostało zaburzone. W tym kontekście odporność należy traktować jako zdolność systemu. Cechami odpornego systemu są zatem stabilność, bezpieczeństwo, zmniejszone ryzyko porażki, umiejętność redukcji skutków zaburzeń oraz szybkie odzyskiwanie stanu sprzed kryzysu (CIMIC-COE, [s.a.] b).

Carl Folke ze Stockholm Resilience Centre uzupełnia powyższe techniczne definicje stwierdzeniem, że przetrwanie wstrząsu oznacza również zachowanie lub odbudowę własnej tożsamości (Folke, 2016). Ta z kolei jest ściśle związana z kulturą, a konkretnie z dziedzictwem niematerialnym i materialnym, na którym opiera się samoidentyfikacja jednostek w danej społeczności na poziomie lokalnym, krajowym lub ponadnarodowym (NID, [s.a.] c). Odporność w tym rozumieniu buduje się za pomocą realizacji działań w pięciu obszarach. Należą do nich:

1. Edukacja – obejmująca zarówno zagadnienia o istotnym znaczeniu dla przetrwania wspólnoty, na przykład tożsamość społeczeństwa, jak i proste instruowanie obywateli o praktycznych sposobach przetrwania czasu kryzysu i wojny.
2. Identyfikacja i redukcja wrażliwości (*vulnerability*) – rozumiane jako określenie obszarów podatnych na wykorzystanie przez przeciwnika w celu osłabienia spójności społecznej oraz ustalenie sposobów ochrony tychże obszarów przed takim niebezpieczeństwem.
3. Identyfikacja możliwych zagrożeń zewnętrznych – rozwój potencjału państwa, który pozwoli odpowiednio wcześnie rozpoznać i nazwać zagrożenie oraz podjąć działania niezbędne do jego neutralizacji (ważna będzie tu również analiza sposobu, w jaki owo zagrożenie może wpłynąć na wrażliwe obszary krajowego środowiska operacyjnego).

13 Zgodnie z art. 3 Traktatu Północnoatlantyckiego odporność krajowa i zbiorowa stanowią niezbędną podstawę wiarygodnego odstraszania i obrony, a zatem mają zasadnicze znaczenie dla wysiłków NATO na rzecz ochrony społeczeństw, ludności i wspólnych wartości (NATO, 2024).

4. Planowanie – przeprowadzony z właściwym wyprzedzeniem proces ustalania i projektowania przedsięwzięć, które składają się na opór i warunkują jego efektywność, a także uwzględnienie ich w planach obronnych państwa.
5. Wzmocnienie relacji z krajami sojusznicznymi i partnerskimi oraz zwiększenie interoperacyjności mające na celu określenie sposobów odstraszenia, również poprzez wzrost integracji lokalnych społeczności (z podkreśleniem nieopłacalności jakichkolwiek działań agresywnych, w tym prób dezintegracji owych grup) (Tyślewicz, Kowal, 2024: 179).

Ryc. 1. Odporność i opór w obronie narodowej

Źródło: R. Tyślewicz, T. Kowal, 2024, „Polski Teatr Wojny” – Polska, Litwa, Łotwa, Estonia. Podatność na zagrożenia hybrydowe, geostrategia Niziny Północnoeuropejskiej i przygotowania do oporu wobec agresji ze wschodu, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 178.

Za wzorcowe można w tym zakresie uznać rozwiązania przyjęte w Estonii. Aby wzmocnić własne bezpieczeństwo, podjęła ona działania w pięciu współzależnych i wzajemnie wspierających się domenach. Są nimi: spójność społeczeństwa i odporność państwa, bezpieczeństwo gospodarcze i usługi krytyczne, bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny, obrona militarna, współpraca międzynarodowa (Teperik, 2018). Na pierwszym miejscu stawiana jest spójność społeczeństwa, rozumiana jako fundament odporności państwa, a tym samym podstawa budowania odporności w pozostałych domenach. Owa spójność opiera się na dziedzictwie narodowym kraju, czyli między innymi na języku, tzw. kulturze wyższej i kulturze ludowej, religii, wspólnych wartościach i artefaktach materialnych związanych z tożsamością narodową. Zachowano też przestrzeń dla mniejszości etnicznych i ich tożsamości, tworzących na zasadzie mozaiki wspólną identyfikację na poziomie krajowym. Dotyczy to również na przykład mniejszości rosyjskiej posiadającej obywatelstwo estońskie, dla której przedstawiciele istnieją nawet możliwości służby w oddziałach obrony terytorialnej i organizacjach proobronnych (Yeryoma, 2025), mimo że jednoznacznie wskazuje się tam na zagrożenie ze strony wschodniego sąsiada – Federacji Rosyjskiej – i przypadki szpiegowania na jego potrzeby (The Baltic Sentinel, 2025).

Zagrożenia hybrydowe a antropologia kultury

Zagrożenia hybrydowe to metody, narzędzia i działania ukierunkowane na słabe punkty przeciwnika (obiektu ataku), mające doprowadzić do wzmocnienia własnych interesów i strategii oraz osiągnięcia celów za pomocą działań poniżej progu wojny i poniżej progu reakcji na poziomie państwowym (Rada UE, [s.a.]). Jako przykłady można wskazać tzw. inwazję zielonych ludzików na Krymie w 2014 roku¹⁴ czy przypadki zrywania kabli podmorskich na Bałtyku przez chińskie jednostki handlowe (acz będące własnością prywatnych firm) w 2023 roku (Tyślewicz, 2025a: 20). Jeśli interesy i cele stosującego metody hybrydowe (agresora) nie zostaną osiągnięte, sytuacja może się przerodzić w wojnę hybrydową, w której znacznie wzrośnie rola armii oraz przemocy, w tym działań kinetycznych z użyciem broni i sił zbrojnych.

Aktualnie obszarem wykorzystywanym do stwarzania zagrożeń hybrydowych jest również lista dziedzictwa niematerialnego UNESCO (CGTN, 2024; Dżugaj, 2022). Zgodnie z definicją tego rodzaju zagrożeń słabe punkty (luki) mogą wynikać z pamięci historycznej lub jej narzuconej narracji (interpretacji), przepisów prawa, dawnych praktyk i zwyczajów lub ich kreowania, czynników geostrategicznych (obejmujących logistykę, geografę, zasoby naturalne, infrastrukturę), silnej polaryzacji społeczeństwa i dezintegracji wspólnot lokalnych, wad technologicznych, różnic ideologicznych itp.

W przypadku Polski przykładem tego typu działań realizowanych w obszarze kultury i dziedzictwa oraz wykorzystywanych przez Rosję jest dewastacja cmentarza żołnierzy radzieckich w Kaliszu. Wpisuje się ona w długi ciąg podobnych incydentów w tym mieście, który można przedstawić w postaci następującego kalendarium:

- jesień 2006 – dewastacje cmentarza żydowskiego (Money.pl, 2007);
- 4.09.2007 – następna dewastacja cmentarza żydowskiego (Interia, 2007);
- 3.04.2009 – kolejna dewastacja cmentarza żydowskiego (TVN24, 2009);
- 13.02.2015 – dewastacja cmentarza wojennego żołnierzy radzieckich (KMP w Kaliszu, 2015)¹⁵;

14 „Zielone ludziki” – potoczne określenie uzbrojonych żołnierzy w zielonych, nieoznakowanych mundurach, którzy pojawili się na Krymie w 2014 roku podczas aneksji półwyspu przez Rosję i działali bez dystynkcji i możliwości identyfikacji. Później okazało się, że byli to członkowie rosyjskich sił specjalnych, a ich obecność poprzedziła zajęcie najważniejszych obiektów i przeprowadzenie „referendum”.

15 Federacja Rosyjska domagała się wtedy formalnie podjęcia wyczerpujących środków, które będą mieć na celu „zapobieganie aktom wandalizmu w przyszłości, znalezienie i ukaranie sprawców. MSZ Rosji apelowało wówczas do polskich władz, aby publicznie i jednoznacznie potępiły »wojnę z pomnikami«, wyraźnie oświadczając, iż pomniki żołnierzy, którzy ocalili Polskę od nazizmu, są nietykalne” (AND, 2015a).

- 22.05.2015 – skandal na cmentarzu żydowskim (obsceniczne zdjęcia zamieszczone na Facebooku) (AND, 2015b; mn, 2015);
- 20.12.2015 – jeszcze jedna dewastacja cmentarza wojennego żołnierzy radzieckich (admin, 2015; AND, 2015a);
- 2.01.2016 – happening narodowców na cmentarzu wojennym żołnierzy radzieckich (Kurzyński, 2016);
- 10.02.2022 – dewastacja cmentarza żydowskiego (Walczak, 2022);
- 21.03.2022 – rozciągnięcie taśmy wokół pomnika żołnierzy radzieckich w Kaliszu (Jaros, 2022);
- 22.10.2022 – dewastacja cmentarza przy parafii ewangelicko-augsburskiej (Radio Poznań, 2022).

Kalisz w mentalności Rosjan ma szczególne znaczenie historyczne i do dziś pozostaje rozpoznawalnym miastem wchodzącym przed I wojną światową w skład dawnego Imperium Rosyjskiego, stanowi bowiem dowód zasięgu terytorialnego tego państwa na zachodzie (Tyślewicz, 2025c: 182). We współczesnej historiografii nadal przedstawiane są traumatyczne losy Kalisza z początku wspomnianego konfliktu i zniszczenie miasta przez wojska niemieckie. Mit krzywdy kaliskiej propaganda radziecka wykorzystała już podczas kolejnej wojny. Z okazji zajęcia Kalisza 23 stycznia 1945 roku, rozkazem Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej, mianem „kaliskiego” nazwano 16. Korpus Strzelecki oraz 708. Samodzielny Batalion Łączności. Dzień po zajęciu miasta wydarzenie to uczczono w Moskwie dwudziestoma salutami armatnimi z 224 dział (Dudarenko, Pierieczniew, Elisejew, 1985: 285).

Nieprzypadkowe natężenie incydentów w Kaliszu w ostatnich latach, zwłaszcza na cmentarzu żołnierzy radzieckich, wykorzystuje obecnie propaganda rosyjska, przede wszystkim na użytek wewnętrzny. Podając przykłady nieuzasadnionych dewastacji w miejscu, które powszechnie identyfikują przeciętni Rosjanie, pobudza ona nastroje ksenofobiczne oraz demonizuje stronę polską i cały zachodni świat. Przedstawia go bowiem jako pozbawiony wartości i szacunku dla wysiłku wojennego i ofiar poniesionych przez Armię Czerwoną walczącą z nazizmem. W sposób zamierzony incydenty te korelują z pewnymi wydarzeniami związanymi z wojną na Ukrainie, których Rosja jest sprawcą.

Jednocześnie tworzy się podbudowę pod oficjalne działania dyplomatyczne (w postaci not dyplomatycznych) oraz podważanie skuteczności struktur państwa polskiego w zakresie dbania o porządek publiczny. Dewastacje i prowokacje na innych cmentarzach w tym samym mieście dodatkowo mają potęgować wyobrażenie o panującym w Polsce ksenofobicznym nastawieniu do wszystkich mniejszości i braku szacunku dla pomników historii. W zamierzeniu propagandystów powinno się to przekładać na pogorszenie wizerunku naszego kraju na arenie międzynarodowej, a w konsekwencji obniżyć wiarygodność jednego z głównych

orędowników wspierania Ukrainy w walce z agresją rosyjską¹⁶. Takie działania mogą również stanowić podstawę do interwencji zbrojnej Rosji w Polsce zgodnie z doktryną obowiązującą w tym państwie¹⁷.

Podobne akcje mają miejsce nie tylko w naszym kraju, dochodzi do nich nawet poza Europą. Są one dostosowane do wydarzeń historycznych w danym regionie, ale łączą je prokomunistyczny kontekst i narracja antyzachodnia. Przykładem jest dewastacja pomnika w Melbourne w Australii poświęconego żołnierzom tego kraju poległym w czasie wojny w Wietnamie w latach 60. XX wieku (Wong, 2024: 179).

Modele analizy zagrożeń hybrydowych

W związku ze skokowym wzrostem natężenia zagrożeń hybrydowych w drugiej dekadzie XXI wieku, szczególnie po kryzysie krymskim z 2014 roku, podjęto liczne inicjatywy, których cel polegał na stworzeniu modeli analitycznych służących do badania omawianych zjawisk. Również w Polsce powstały koncepcje takich wojskowo-akademickich narzędzi. Są to między innymi *hybrid threat analysis model* autorstwa Artura Dębczaka, Cezarego Pawlaka i Jarosława Keplina (Dębczak, Pawlak, Keplin, 2015: 51) oraz model „8 × P” autorstwa Dariusza Paździura i Radosława Tyślewicza (Tyślewicz, Paździur, 2015: 180–186).

Działania hybrydowe (i wywoływanie zagrożeń tego typu) służą między innymi dezintegracji społecznej i opierają się w znacznym stopniu na określonej interpretacji historycznej, sprzyjającej osiągnięciu zamierzonego celu. Tożsamość kulturowa (świadomość kulturowa i samo-identyfikacja) oraz reinterpretacja dziedzictwa materialnego i niematerialnego jest ważnym obszarem wywoływania i podsycania konfliktów za pomocą działań hybrydowych. Te ostatnie mogą być podejmowane zarówno na potrzeby wewnętrzne agresora, jak i na potrzeby światowej opinii publicznej – jako forma stwarzania pretekstu do działań ofensywnych lub osłabiania potencjalnego oporu.

16 Przykładem takiego przełożenia się owych działań na postrzeganie państwa polskiego jest sytuacja z 12 lutego 2015 roku, kiedy to prezydenci Ukrainy, Rosji i Francji oraz kanclerz Niemiec podpisali w Mińsku dokument mający doprowadzić do rozwiązania konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy. W pracach nad tym porozumieniem Polska nie brała udziału (Sobczyk, 2015: 52–54).

17 *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej* obowiązuje od 2016 roku, a jej pkt 22 stanowi: „Federacja Rosyjska uważa za uprawnione wykorzystanie sił zbrojnych i innych wojsk i służb do odparcia agresji przeciwko niej i (lub) jej sojusznikom, wsparcia (przywrócenia) pokoju zgodnie z postanowieniem Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz innych struktur bezpieczeństwa zbiorowego, jak również w celu zapewnienia ochrony swoich obywateli znajdujących się poza granicami Federacji Rosyjskiej” (BBN, [s.a.]).

W kontekście zagrożenia Polski ze strony Rosji terenem szczególnie narażonym na ataki hybrydowe są ziemie kiedyś wchodzące w skład Imperium Rosyjskiego (zaboru rosyjskiego i strefy wpływów ZSRR). Przykładowo cmentarze i pomniki żołnierzy radzieckich z okresu wojny stanowią element działań hybrydowych Rosji, które mają powodować w krajach postsowieckich destabilizację wewnętrzną oraz dezintegrację społeczną i terytorialną, a także budować podstawy do interwencji Rosji zgodnie z przywołaną już doktryną Federacji Rosyjskiej. Warto tu wspomnieć choćby o przeniesieniu pomnika w Tallinie w 2007 roku i starciach z Rosjanami w mieście (tzw. Brązowa Noc) będących następstwem owej akcji (Tyślewicz, 2025c: 181).

Niemniej dawne tereny czasowo znajdujące się pod panowaniem Rosji lub ZSRR nie są jedynymi miejscami, gdzie prowadzi ona tego typu działalność. Istotne okazują się również takie, które ze względów geograficznych lub historycznych mogą zostać wykorzystane do osłabienia współpracy sojuszniczej członków NATO oraz polityczno-ekonomicznej Unii Europejskiej lub nawet relacji sąsiadujących ze sobą państw. Z punktu widzenia Polski do miejsc, w których nakładają się na siebie wymienione czynniki (geograficzne, ekonomiczne, historyczne i polityczne), należy tzw. Brama Morawska – jeden z czterech punktów wejścia na Nizinę Północnoeuropejską (Tyślewicz, Kowal, 2024: 104).

Dlatego aby zapobiec sytuacji, gdy to agresor, sprawca zagrożeń hybrydowych, ma przewagę w przygotowaniu i realizacji omawianych działań, niezbędne są identyfikacja takich zagrożeń z wyprzedzeniem oraz świadome zarządzanie ryzykiem, pozwalające na odpowiednią komunikację z mediami i lokalną społecznością, a także na kontrnarrację. Obecnie tę możliwość daje stosowanie metod scenariuszowych¹⁸, opartych na rzetelnej wiedzy oraz na wcześniej zidentyfikowanych najważniejszych elementach, które budują tożsamość lokalną, wpływają na samoidentyfikację i sprzyjają integracji wspólnot lokalnych lub umacnianiu ich odporności na działania dezintegracyjne przeciwnika. Jedną z takich metod jest program SSAB Sec Manager, opracowany w Polsce przez Stowarzyszenie Studiów i Analiz Bezpieczeństwa, dofinansowany z grantu EOG, a przeznaczony między innymi dla kadry instytucji kultury, muzeów i placówek edukacyjnych (SSAB, 2021). Na razie jednak z militarnego punktu widzenia pozostaje nierozwiązany problem, w jaki sposób chronić dziedzictwo niematerialne w strefie konfliktu.

18 Metody scenariuszowe – techniki zarządzania strategicznego i techniki prognozy styczne służące do badania alternatywnych wizji przyszłości, aby przygotować organizację na różne warianty zdarzeń. Pozwalają identyfikować ryzyko i szanse oraz analizować czynniki (trendy) wewnętrzne i zewnętrzne, a w konsekwencji optymalizować decyzje podejmowane w niepewnym otoczeniu.

Dylematy ochrony dziedzictwa niematerialnego w czasie kryzysu i konfliktu

Ponieważ zdefiniowanie niematerialnego dziedzictwa jest stosunkowo nowym zagadnieniem w domenie prawa międzynarodowego, na forum UNESCO nie wypracowano do tej pory dyrektyw w zakresie jego ochrony w trakcie konfliktów zbrojnych. Nie powstały też jeszcze żadne wytyczne dla sił zbrojnych. W związku z powyższym w 2022 roku w Unii Europejskiej postanowiono zorganizować pierwszy kurs ochrony dziedzictwa niematerialnego podczas konfliktu i w okresie pokonfliktowym pod auspicjami European Security and Defence College (ESDC). Wyzwanie to podjęły dwie instytucje – Akademia Marynarki Wojennej z Polski oraz Akademia Bezpieczeństwa i Obrony z Cypru (ESDC, 2024: 1–4).

Inicjalnych wpisów na *Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości* dokonano w 2008 roku. Umieszczono tam wówczas 90 elementów dziedzictwa znajdujących się na liście tworzonej w ramach programu UNESCO „Arcydzieła ustnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości”, który realizowano w latach 2001–2005. Lista dziedzictwa wymagającego pilnej ochrony oraz rejestr dobrych praktyk powstają sukcesywnie począwszy od 2009 roku. Obecnie ogółem na obie listy międzynarodowe jest wpisanych 849 elementów dziedzictwa w 157 krajach, z czego 90 (z 47 krajów) figuruje na *Liście obiektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagających pilnej ochrony* (UNESCO, [s.a.] b). Naszego kraju dotyczy tylko 7 pozycji: szopkarstwo krakowskie (Polska, 2018 rok), kultura bartnicza (Polska i Białoruś, 2020 rok), tradycja dywanów kwietnych na procesje Bożego Ciała (Polska, 2021 rok), sokolnictwo (Arabia Saudyjska, Austria, Belgia, Chorwacja, Czechy, Francja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Katar, Kazachstan, Kirgistan, Maroko, Mongolia, Niemcy, Pakistan, Polska, Portugalia, Republika Korei, Słowacja, Syryjska Republika Arabska, Węgry, Włochy i Zjednoczone Emiraty Arabskie, 2021 rok), flisactwo (Austria, Czechy, Hiszpania, Łotwa, Niemcy i Polska, 2022 rok), polonez – tradycyjny taniec polski (Polska, 2023 rok), plecionkarstwo (Polska i Anglia, 2025 rok) (UNESCO, [s.a.] a). Na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (NID, [s.a.] a) dokonano dotychczas 118 wpisów (na przykład w 2014 roku trafiło na nią rusznikarstwo artystyczne i historyczne – wyroby według tradycyjnej szkoły cieszyńskiej), a w krajowym rejestrze dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego widnieje 13 pozycji (NID, [s.a.] b).

Pierwsze regulacje dotyczące zasad ochrony dziedzictwa materialnego podczas wojny, utworzone w celu zabezpieczenia zbiorów muzeów, dzieł sztuki, bibliotek, kolekcji naukowych, obiektów związanych ze

sztuką i z nauką, zabytków itp., wywodzą się jeszcze z XIX wieku. Zapisy IV konwencji haskiej (Konwencja, 1907), zawierającej zasady i zwyczaje wojny lądowej, miały zapobiegać niszczeniu, zajmowaniu i grabieży dóbr kultury w trakcie oblężeń czy bombardowań oraz okupacji terenów wroga – dziedzictwo niematerialne w ogóle nie było wtedy otoczone ochroną. Dopiero w XXI wieku konwencja o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Konwencja, 2003) oraz konwencja o ochronie i promowaniu różnorodności form wyrazu kulturowego (Konwencja, 2005) stworzyły podstawy do szukania sposobów zabezpieczania i ratowania tego rodzaju dóbr w czasie wojny. Owa sytuacja wydaje się dziś o tyle zaskakująca, że właśnie okres XIX i XX wieku nacechowany był licznymi działaniami uderzającymi w dziedzictwo niematerialne i tożsamość kulturową. Wśród nich wymienić należy wynaradawianie (germanizację, russyfikację itp.), przymusowe osadnictwo, migrację (także ze wsi do miast), czystki etniczne, przesiedlenia na dużą skalę, rosnące straty ludności cywilnej podczas wojen, industrializację czy zesłania na roboty przymusowe.

Również XXI wiek przynosi posunięcia związane bardziej z wymiarem niematerialnym niż z fizycznymi artefaktami przypisanymi danej zbiorowości oraz identyfikowanymi przez nią jako znaczące elementy własnej kultury. Dzieje się tak z uwagi na transformację paradygmatu współczesnych konfliktów – międzynarodowe działania zbrojne, założenia prowadzenia wojny hybrydowej oraz proces globalizacji i zmiany klimatyczne dekomponują dotychczasowe podstawy funkcjonowania społeczeństw. Przykład niech stanowi zatarg o wpisanie barszczu ukraińskiego na listę światowego dziedzictwa. Tradycja gotowania tej zupy, przekazywana z pokolenia na pokolenie, jest na Ukrainie obecna od stuleci. W roku 2022 sytuacja stała się jednak szczególna, bo w związku z toczącą się wojną można było zaobserwować, że Rosjanie próbują wymazać ukraińskie tradycje i ukraińską kulturę, o czym świadczy zachowanie władz okupacyjnych na zajętych terenach. Dlatego narodowa potrawa ukraińska została umieszczona na liście dziedzictwa UNESCO wymagającego pilnej ochrony (Kleiber, 2023). W efekcie rzeczniczka MSZ Rosji zarzuciła Ukraińcom „barszczowy ekstremizm”, sugerując, że chcą oni zagarnąć tradycję gotowania tej zupy dla siebie (MP, 2022). Przykład ten ilustruje problemy wokół dziedzictwa niematerialnego związane z czasem wojny i kreowaniem narracji przez kraj agresora (Tyślewicz, 2025b: 254). Podniesiony zarzut jest natomiast nieprawdziwy, ponieważ wpisanie rzeczony zupy lub innego wytworu na listę reprezentatywną nie ogranicza danego dziedzictwa do jednego kraju czy narodu – zgodnie z nazwą listy reprezentuje ono pewną wartość niematerialną, która może być wspólna dla kilku krajów czy regionów. Podobnie spalanie drewna rzekami w postaci doraźnych tratw zostało zgłoszone na ową

listę przez Austrię jako dziedzictwo nie tylko tego kraju, ale również Czech, Polski, Niemiec, Łotwy i Hiszpanii (UNESCO, [s.a.] c).

W świetle wniosków, jakie płyną z konfliktu na Ukrainie w kontekście zagrożeń dziedzictwa niematerialnego – na przykład w rezultacie zbrodni ludobójstwa, do których doszło między innymi w Buczy (Piechowska, Zaręba, 2022) – uzasadnione stało się opracowanie rozwiązań dotyczących jego ochrony w czasie konfliktu zbrojnego lub kryzysu i wykraczających poza wpisanie na listę krajową lub światową. Bezprecedensową inicjatywą w tym zakresie w Unii Europejskiej jest wzmiankowany już kurs, realizowany w ramach European Security and Defence College, pod tytułem *Protection of intangible heritage in armed conflict and the post-conflict period*, który został opracowany i przeprowadzony po raz pierwszy w roku 2023 w Larnace na Cyprze. Lokalizację wybrano nieprzypadkowo, ponieważ do dziś trwa tam misja pokojowa ONZ, a dziedzictwo niematerialne owego kraju jest umieszczone na światowej liście UNESCO (Tyślewicz, 2025b: 262).

Kurs obecnie składa się z czterech części, obejmujących definicje i podstawy prawne, analizę przypadków zachowania dziedzictwa niematerialnego przez lokalne społeczności w czasie konfliktu i pod okupacją, powiązania między tego rodzaju dziedzictwem a tzw. odpornością cywilną na działania przeciwnika (*resilience*), jak również uczestnictwo w warsztatach poświęconych wybranemu dziedzictwu niematerialnemu. Dodatkowo kursanci biorą udział w specjalnie stworzonej grze decyzyjnej dotyczącej wykorzystywania dziedzictwa kulturowego jako sfery prowadzenia działań militarnych (choćby wówczas, gdy celowo niszczone są jego elementy). Ponadto uczestnicy pierwszej edycji mogli się zapoznać z cypryjskimi przykładami dziedzictwa włączonego na listę UNESCO, takimi jak Lefkaritika – ręcznie robiona koronka z miejscowości Lefkara, umieszczona na światowej liście w 2009 roku (tradycje koronkarskie sięgają tam co najmniej XVI wieku) – produkcja sera haloumi oraz ginący język Maronitów zwany sanna, będący unikatową, niepiśmą wersją języka arabskiego¹⁹. Kursanci otrzymali przygotowane dla nich odznaki doradcy do spraw ochrony dziedzictwa niematerialnego (Tyślewicz, 2025b: 264).

Gromadzenie dobrych praktyk i budowanie sieci ekspertów ma stanowić podstawę wypracowania koncepcji zaleceń i rozwiązań w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego w czasie wojny i okresie pokonfliktowym. Obecnie z punktu widzenia potrzeb sił zbrojnych realizujących

19 Język sanna (arabski cypryjski) – skrajnie zagrożony wymarciem język z grupy maronickiej, będący mieszkanką arabskiego z aramejskim, używany przez około 800–1000 osób (głównie starszych) w Kormakitis. Jest to unikatowa, głównie ustna odmiana języka arabskiego, która po 1974 roku zaczęła zanikać w związku z przenosinami społeczności na południe i jej rozproszeniem (Apostolou, 2019).

działania wojenne należy pilnie określić możliwe do wdrożenia zasady ochrony owego dziedzictwa służące jego przetrwaniu. Pytanie, czy jedynym sposobem, aby je zabezpieczyć, jest zachowanie przy życiu ludzi związanych z danym dziedzictwem, a jeżeli tak, to ilu i w jakim wieku, pozostaje aktualnie główną osią debaty. Być może kluczem do rozwiązania problemu okaże się podział dziedzictwa niematerialnego na kategorie, gdyż na przykład rękodzieło wymaga zachowania mniejszej grupy ludzi (mistrz i uczeń), by mogło przetrwać i zostać przekazane przyszłym pokoleniom, niż język taki jak sanna, z uwagi na brak postaci pisanej wymaga on bowiem istnienia wielopokoleniowej społeczności, która będzie się nim posługiwać na co dzień (Tyślewicz, 2025b: 267).

Ten problem pozostaje otwarty. Choć ochrona dziedzictwa niematerialnego w czasie konfliktu stanowi tylko mały wycinek zagadnienia jego ochrony w globalizującym się świecie, to w sposób szczególny nabiera znaczenia ze względu na rosnące zagrożenie militarne w Europie i nie tylko, a także podejmowanie działań skierowanych przeciwko określonemu dziedzictwu kulturowemu oraz środowisku, które się nim zajmuje (między innymi etnologom i antropologom kultury), jak to miało miejsce w Górskim Karabachu w 2023 roku (Mkrtchyan, 2023).

Brama Morawska – lokalne dziedzictwo w dobie zagrożenia geostrategicznego

Brama Morawska od wieków jest kluczowym punktem, przez który przechodzi szlak handlowy z północy na południe Europy, i stanowi jedną z trzech geostrategicznych lądowych bram wejścia na obszar Niziny Północnoeuropejskiej (obok Smoleńskiej, Przemyskiej i Cieśnin Bałtyckich). Droga wiodła tam już za czasów Imperium Rzymskiego, czyli ponad dwa tysiące lat temu. Tamtędy przechodził Szlak Bursztynowy, którym dostarczano do cesarstwa między innymi bursztyn, a eksportowano wyroby miedziane i ozdoby (I.S., 2019). Potwierdzają to rzymskie artefakty i budowle odkrywane systematycznie na terytorium Polski, między Bramą Morawską a południowym wybrzeżem Bałtyku (Deja, 2018; Niemkiewicz, Hoffmann, 2018). Brama Morawska jest nie tylko drogą lądową, ale również działem wodnym Morza Bałtyckiego, do którego uchodzi przez Odrę rzeka Olza, i Morza Czarnego, do którego przez Dunaj uchodzi rzeka Beczwa – obie mające swój bieg w owej bramie (Tyślewicz, Kowal, 2024: 104). W związku z powyższym jeszcze w XX wieku planowano połączenie dorzeczy obu mórz i utworzenie śródlądowej drogi wodnej dzięki budowie kanału Dunaj–Odra–Łąba. Projekt na razie nie doszedł do skutku (Gospodarka Morska, 2023).

Podobnie jeśli chodzi o drogi dla transportu kołowego i kolejowego, Brama Morawska odgrywa strategiczną rolę w komunikacji Północ-Południe w Europie. Biegąca z północy Polski (od Gdańska) autostrada A1, nazwana Amber One, dociera przez tę bramę do Czech, gdzie przez Bohumin ma dalej połączenia do Ołomuńca, Brna, Wiednia oraz Bratysławy, a następnie w kierunku krajów południowej Europy. Wspomniany Bohumin jest również bardzo istotnym węzłem kolejowym – przebiegają przez niego linie kolejowe, które łączą Czechy ze Słowacją i z Polską. Połączenie kolejowe Wiednia i Krakowa przechodzące przez Bramę Morawską nazwane zostało jeszcze w XIX wieku Koleją Północną Cesarza Ferdynanda. Z Bohumina odchodzą także pociągi w kierunku centralnej części Czech oraz do Austrii, Niemiec i na Węgry, ponadto stacja ta obsługuje bezpośrednie połączenia z Gdyni do Wiednia (Tyślewicz, Kowal, 2024: 105).

Brama Morawska stanowiła też od wieków swoisty pomost dla wpływów kulturowych i politycznych. Z jednej strony władcy z południa podbijali obszary i ludność Niziny Północnoeuropejskiej lub oddziaływali na nie politycznie. Z drugiej strony dynastie Piastów i Jagiellonów tą samą drogą starały się rozszerzać swoje wpływy na południe Europy. Mowa na przykład o obsadzeniu na tronie czeskim Władysława II Jagiellończyka czy próbie powstrzymania Turków na Bałkanach przez wojska pod przywództwem kolejnego przedstawiciela tego rodu, Władysława III, zabitego w bitwie pod Warną w 1444 roku. Omawianego typu działania są najbardziej widoczne w dziejach Śląska, który z powodu geostrategicznego znaczenia Bramy Morawskiej był obszarem wzmożonej rywalizacji militarno-politycznej Czech, Polski, Niemiec i Austrii w ciągu całego tysiąclecia.

Rola Bramy Morawskiej nie zakończyła się więc w średniowieczu – po chrześcijaństwie przechodziły przez nią na obszar Niziny Północnoeuropejskiej nowe idee, między innymi husyckie, protestanckie oraz oświeceniowe, w tym Jana Amosa Komenskigo²⁰. Tą samą drogą latem 1683 roku Jan III Sobieski szedł z odsieczą dla Wiednia. Zarówno podczas wojen śląskich w XVIII stuleciu, wskutek których znaczna większość Śląska dostała się pod panowanie Prus, jak i z perspektywy armii Napoleona w wieku XIX także pełniła ona bardzo istotną funkcję ze względów komunikacyjnych (Tyślewicz, Kowal, 2024: 106).

20 Jan Amos Komenský (1592–1670) – jeden z najwybitniejszych pedagogów, nazywany ojcem pedagogiki nowożytnej. Po klęsce Czechów pod Białą Górą w 1627 roku jako członek wspólnoty braci czeskich opuścił Czechy i udał się do Polski, do Leszna, gdzie objął obowiązki nauczyciela i zastępcy rektora w szkole magnackiego rodu Leszczyńskich. Aby ułatwić dzieciom naukę, przystąpił do opracowywania odpowiednich podręczników, między innymi do języków obcych. Próbował stworzyć wspólny język na bazie czeskiego i polskiego.

Wiek XX przyniósł ponowną rywalizację o kontrolę nad Bramą Morawską pomiędzy Czechosłowacją a Polską, odradzającymi się po okresie państwowego niebytu. Rywalizacja ta miała w minionym stuleciu cztery epizody militarne – w latach 1919, 1938, 1945 i 1968 – po dwa z udziałem sił zbrojnych każdej ze stron w roli agresora. Historyczne źródło konfliktu dotyczy terenów położonych w obszarze bramy, między Olzą a Odrą – tzw. Zaolzia, będącego częścią Śląska Cieszyńskiego. Wejście obydwu krajów do NATO i UE oraz geostrategiczne znaczenie bramy dla całego regionu, w tym tranzytu towarów i współpracy politycznej na linii Północ–Południe, spowodowały, że rywalizacja została zastąpiona kooperacją i intensyfikacją wykorzystania omawianego obszaru w ramach szerszej, unijnej perspektywy oraz dodatkowo inicjatywy Trójmorza. Otworło to w XXI wieku nowy rozdział w dziejach dla obu państw i samej Bramy Morawskiej, czego najlepszymi dowodami są tranzyt towarów oraz wspólne stanowisko Polski i Czech w sprawie wojny na Ukrainie (Tyślewicz, Kowal, 2024: 107).

Rejon Bramy Morawskiej jest zatem geostrategicznie kluczowy ze względów geograficznych, militarnych i ekonomicznych. Jest też bogaty kulturowo i etnicznie, o czym świadczą między innymi występowanie tam gwary laskiej, gwar śląskich i gwary morawskiej²¹, tradycje Górali śląskich²², kuchnia regionalna czy Święto Trzech Braci²³. Należy ponadto pamiętać o istnieniu mniejszości polskiej po czeskiej stronie Bramy Morawskiej²⁴. Znaczenie omawianego miejsca nie zmienia się w ciągu

21 Gwary zwanej laską używa się na Śląsku Opawskim, w wąskim pasie zachodniego Śląska Cieszyńskiego, na Górnym Śląsku aż do Baborowa i Raciborza i w północno-wschodnim klinie Moraw, w okolicach miast Frensztat, Štramberk, Místek i Frydlant (Wicherkiewicz et al., [s.a.]; Winiarska, 2010).

22 Górale śląscy – grupa etnograficzna ludności polskiej, zamieszkująca w znacznej części Beskid Śląski, między innymi Ustroń, Wisłę, Istebną i Jabłonków. Jej pierwotnym zajęciem było pasterstwo, lecz w XIX wieku popyt na drewno spowodował zalesianie pastwisk i ograniczanie swobody wypasów przez władze austriackie. Obecnie gospodarka pasterska stanowi przeszłość, a tradycyjne stroje zakładane są tylko od święta. Często można jednak usłyszeć gwarę mieszkańców Beskidu Śląskiego, która nosi sporo cech staropolskich zarówno w słownictwie, jak i w wymowie. Wpływ na gwarę góralską miał język osadników wołoskich (wprowadzili oni nazewnictwo związane z szałasnictwem) oraz Niemców (nazewnictwo związane z gospodarką leśną).

23 Święto Trzech Braci – coroczne czerwcowe święto rozdzielonych granicą Cieszyna i Czeskiego Cieszyńska. Upamiętnia ono legendę o założeniu miasta przez rodzeństwo: Bolka, Leszka i Cieszka. Wydarzenie obejmuje trzy dni koncertów, jarmarków i wspólnej zabawy po obu stronach Olzy.

24 Polska mniejszość na Zaolziu – społeczność żyjąca w części Śląska Cieszyńskiego położonej od 1920 roku w granicach Czech, licząca około 27–30 tysięcy osób (według spisów z 2011 i 2021 roku), kultywująca tożsamość poprzez sieć szkół, polskojęzyczne media (na przykład „Głos”) oraz organizacje takie jak Polski Związek Kulturalno-Oświatowy czy Kongres Polaków w Republice Czeskiej. Społeczność ta w przeszłości zmagiała się z narzuconą jej asymilacją, ale pozostaje aktywna kulturalnie i społecznie.

wieków, a społeczności żyjące na jego obszarze kształtowały swoją tożsamość pod wpływem licznych wydarzeń historycznych, które mogą współcześnie stanowić podłoże zarówno do stwarzania zagrożeń hybrydowych, jak i do budowania odporności, integracji i współpracy. Przykładem na to, że relacje międzynarodowe w rejonie pomimo strategicznego zbieżnego kierunku ulegają zakłóceniom spowodowanym partykularnymi interesami, jest chociażby spór o kopalnię „Turów” (Demagog, 2021).

Używanie faktów historycznych do wywoływania wzajemnych animozji oraz wykorzystywanie lokalnego dziedzictwa kulturowego będzie zależeć od intencji podmiotu, który chce za ich pomocą osiągnąć swoje zamiary, posługując się odpowiednią narracją i przekonując do niej określone grupy w regionie (odbiorca wewnętrzny) lub spoza niego (odbiorca zewnętrzny). Dlatego celem oddziaływania przeciwnika i przedmiotem zainteresowania sił własnych będą zarówno elementy dziedzictwa niematerialnego, jak i środowisko jego badaczy (antropologów kultury, etnologów) oraz ci przedstawiciele lokalnych społeczności, którzy są jego depozytariuszami i liderami przedsięwzięć z nim związanych (na przykład organizatorami festiwali czy kursów).

Podsumowanie

Reasumując przedstawione wyniki badań, można stwierdzić, że tożsamość kulturowa jako część dziedzictwa niematerialnego stanowi istotny czynnik budowania odporności sektora cywilnego na wypadek kryzysu lub wojny. W interesującym nas kontekście jest ona jednocześnie fundamentem zdolności państw NATO do reagowania kryzysowego, w tym obrony przed agresją zbrojną lub zagrożeniami hybrydowymi. Z perspektywy militarnej ochrona dziedzictwa niematerialnego pozostaje obecnie wyzwaniem dla państw członkowskich zarówno Unii Europejskiej, jak i Sojuszu Północnoatlantyckiego, ponieważ w prawie międzynarodowym brakuje regulacji poświęconych ochronie tego typu dziedzictwa. Niemniej istnieją historyczne dobre praktyki, które mogą stanowić punkt wyjścia przyszłych wytycznych dla sił zbrojnych.

Na poziomie UE podjęto dotychczas jedną inicjatywę mającą doprowadzić do wypracowania rozwiązań w domenie bezpieczeństwa, jest to więc dopiero początek drogi. Pierwszoplanowym zadaniem wydaje się teraz identyfikacja dziedzictwa oraz jego najważniejszych depozytariuszy i badaczy w każdym regionie Wspólnoty. Z tego powodu wszelkie badania etnologiczne będą cennym zasobem dla działań sojuszniczych w okresie poprzedzającym potencjalny konflikt zbrojny i w jego trakcie, a później także dla administracji. Mogą bowiem posłużyć jako podstawa przywracania „żywego” dziedzictwa sprzed kryzysu w fazie

odzyskiwania stanu poprzedzającego wstrząs. Z tych samych powodów zasoby ludzkie oraz zgromadzona wiedza będą celem działań sił ewentualnego agresora. Stwarza to różne zagrożenia (ryzyka) dla osób zajmujących się określonymi elementami tożsamości kulturowej regionów o kluczowym, ponadregionalnym znaczeniu. Jednym z takich miejsc jest obszar Bramy Morawskiej.

Potwierdzono zatem tezę postawioną na wstępie, że zdolność do zachowania tożsamości jest warunkiem *sine qua non* przetrwania dziedzictwa narodowego jako całości, będącego zarazem niezbędną składową budowania odporności (*resilience*) sfery cywilnej na wypadek kryzysu lub konfliktu. Szczególnie chodzi tu o czasową okupację części terytorium państwa przez siły przeciwnika lub próby destabilizacji punktów węzłowych, takich jak Brama Morawska na granicy polsko-czeskiej. Nieodzwonne wydaje się w związku z tym podjęcie działań mających na celu zwiększenie świadomości zarówno depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego, jak i naukowców oraz lokalnych władz na temat roli regionalnej tożsamości kulturowej we wzmacnianiu odporności sektora cywilnego, we współpracy ponadgranicznej i w integracji europejskiej.

Istotnym elementem tych działań powinno być włączenie badaczy i miejscowych liderów do systemowej współpracy z wojskiem, między innymi w ramach CIMIC. Należy też uwzględnić ich w ogólnokrajowym systemie mobilizacyjnym, aby zapobiec niewłaściwemu wykorzystaniu zasobów ludzkich w czasie konfliktu. Zdaniem autora kadra naukowa, studenci etnologii oraz wybrani przedstawiciele depozytariuszy, mający wpływ na dziedzictwo, a więc i na tożsamość lokalnych wspólnot, powinni stanowić trzon doradców jednostek, które zajmują się działaniami niekinetycznymi. W zależności od stopnia formalizacji owej współpracy zostaną oni objęci ochroną prawa międzynarodowego przysługującą członkom sił zbrojnych (w przypadku mobilizacji jako przeszkolona rezerwa z nadanym stopniem, specjalnością wojskową i przydziałem mobilizacyjnym) lub pozostaną grupą objętą jedynie ochroną przypisaną ludności cywilnej. Ten drugi wariant nie będzie skutecznym zabezpieczeniem przed możliwymi działaniami przeciwnika polegającymi na wywieraniu wpływu, zastraszaniu czy pozyskiwaniu (w celu uwiarygodnienia określonej narracji okupanta) lub nawet selektywnej eliminacji. Przykłady takich działań obserwowano już choćby w Górskim Karabachu²⁵, a kazus list proskrypcyjnych jest w Polsce dobrze znany

25 Chodzi o sprawę dewastacji cmentarza ormiańskiego w Dżulfie w 2005 roku przez wojska azerskie oraz zmuszenie do emigracji i naciski na biskupa Topouziana, który dokumentował zniszczenia. Z konfliktem wiązą się też ślady procederu o charakterze korupcyjnym – przyjmowania funduszy od Azerów przez dyrektora generalną UNESCO Irinę Bokową. Według strony armeńskiej było to przyczyną braku reakcji tej organizacji

z działalności niemieckiej w okresie wojny (między innymi ze zbrodni ludobójstwa na inteligencji polskiej w Piaśnicy)²⁶.

Badania nad dziedzictwem niematerialnym i tożsamością kulturową z perspektywy obecnych i przyszłych konfliktów stają się działalnością o potencjalnym podwójnym zastosowaniu: zarówno cywilnym, jak i obronnym. Stawia to całą dziedzinę wiedzy etnologicznej w zupełnie nowej sytuacji z punktu widzenia budowania odporności cywilnej i obrony państwa. Powinno to też skutkować w najbliższych latach możliwością finansowania wybranych badań z tego zakresu ze środków MON oraz odpowiednimi rozwiązaniami systemowymi w ramach mobilizacji Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia

- admin, 2015, *Kolejna dewastacja na Cmentarzu Żołnierzy Radzieckich*, Fakty Kaliskie, 21.12, <https://www.faktykaliskie.info/artykul/8050,kolejna-dewastacja-na-cmentarzu-zolnierzy-radzieckich-zdjecia> [dostęp: 11.03.2025].
- AND, 2015a, *Cmentarz żołnierzy radzieckich w Kaliszu ponownie zdewastowany*, Kalisz. Nasze Miasto, 21.12, <https://kalisz.naszemiasto.pl/cmentarz-zolnierzy-radzieckich-w-kaliszu-ponownie/ar/c1-3605656> [dostęp: 11.03.2025].
- AND, 2015b, *Skandal na kaliskim cmentarzu żydowskim*, „Głos Wielkopolski” [online], 22.05, <https://gloswielkopolski.pl/skandal-na-kaliskim-cmentarzu-zydowskim-zdjecia/ar/3872645#:~:text=Rozstrzelano%20tam%20326%20Polak%C3%B3w,i%202%C5%820%C5%BCenie%20zawiadomienia%20do%20prokuratury> [dostęp: 11.03.2025].
- Apostolou N., 2019, *Sanna: A language written for the first time*, BBC, 15.02, <https://www.bbc.co.uk/travel/article/20190214-sanna-a-language-written-for-the-first-time> [dostęp: 12.03.2025].
- The Baltic Sentinel, 2025, *24-year-old Russian-speaking Estonian Defense League member, also a recent Russian orthodox convert, unmasked as FSB spy*, 8.10, <https://balticsentinel.eu/8338995/24-year-old-russian-speaking-estonian-defense-league-member-also-a-recent-russian-orthodox-convert-unmasked-as-fsb-spy> [dostęp: 14.12.2025].

na działania Azerbejdżanu polegające na niszczeniu dziedzictwa kulturowego i reinterpretacji historii regionu.

26 Zbrodnia piaśnicka – egzekucje przeprowadzone przez Niemców w Lasach Piaśnickich w październiku i listopadzie 1939 roku. Rozstrzelano około 12 tysięcy Polaków z Gdyni, Wejherowa i Pucka oraz z powiatu kartuskiego i Gdańska. Osoby te zostały aresztowane w ramach operacji „Tannenberg”, „Säuberungsaktion”, „Intelligenzaktion” (akcji przeciw inteligencji polskiej) i figurowały na listach proskrypcyjnych opracowanych przed wojną. Niemcy zamordowali wówczas wielu księży, nauczycieli, kupców, osoby prowadzące działalność polityczną, społeczną i oświatową, między innymi błogosławioną s. Alicję Kotowską.

- BBN, [s.a.], *Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, <https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/01/DoktrynaFederacjiRosyjskiej.pdf> [dostęp: 14.03.2025].
- Beljan R., 2013, *Afghanistan: Lessons learned from an ISAF perspective*, Small Wars Journal, 30.05, <https://archive.smallwarsjournal.com/jrnl/art/afghanistan-lessons-learned-from-an-isaf-perspective#:~:text=%E2%80%9CIn%20war%20amongst%20the%20people%20the%20strategic,and%20thereby%20win%20the%20trial%20of%20strength.%E2%80%9D> [dostęp: 14.03.2025].
- CGTN, 2024, *Nowe pozycje z Chin na liście UNESCO*, China Global Television Network, 6.12, <https://polish.cri.cn/2024/12/06/ART1733452651521517> [dostęp: 14.03.2025].
- CIMIC-COE, [s.a.] a, *Civil-military cooperation*, [https://www.cimic-coe.org/cimic/#:~:text=Civil%2Dmilitary%20Cooperation%20\(CIMIC\),executing%20all%20Alliance%20military%20operations](https://www.cimic-coe.org/cimic/#:~:text=Civil%2Dmilitary%20Cooperation%20(CIMIC),executing%20all%20Alliance%20military%20operations) [dostęp: 13.03.2025].
- CIMIC-COE, [s.a.] b, *Handbook: Resilience*, <https://www.cimic-coe.org/handbook-entries/welcome-to-the-cimic-handbook/vii-resilience/> [dostęp: 14.03.2025].
- Deja M., 2018, *Sensacyjne odkrycie archeologów. Rzymscy legioniści obecni 2 tys. lat temu na Kujawach*, WP Wiadomości, 26.04, <https://wiadomosci.wp.pl/sensacyjne-odkrycie-archeologow-rzymscy-legionisci-obecni-2-tys-lat-temu-na-kujawac-6245302507071105a> [dostęp: 14.03.2025].
- Demagog, 2021, *Kopalnia Turów: wyjaśniamy sytuację po decyzji TSUE*, 26.05, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/kopalnia-turow-wyjasniamy-sytuacje-po-decyzji-tsue/ [dostęp: 14.03.2025].
- Dębczak A., Pawlak C., Keplin J., 2015, *Analityczny model oceny hybrydowości współczesnych konfliktów*, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 2 (99), s. 44–60.
- Drab L., 2018, *Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state*, „Security and Defence”, vol. 20, no. 3, s. 57–71, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.5152>.
- [Dudarenko M.L., Pierieczniew J.G., Elisejew W.T.] Дударенко М.Л., Перечнев Ю.Г., Елисеев В.Т., 1985, *Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945*, Москва, Воениздат.
- Dyner A.M., 2022, *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2.02, <https://www.pism.pl/publikacje/kryzys-graniczny-jako-przyklad-dzialan-hybrydowych> [dostęp: 12.03.2025].
- Dżugaj B., 2022, *Hanbok niezgody. Co się kryje za kolejnym przywłaszczeniem kulturowym Chin?*, Reset Obywatelski, 13.02, <https://resetobywatelski.pl/hanbok-niezgody-co-sie-kryje-za-kolejnym-przywlaszczeniem-kulturowym-chin/> [dostęp: 14.03.2025].
- ESDC, 2024, *The protection of intangible heritage in armed conflict and the post-conflict period course*, European Security and Defence College, https://esdc.europa.eu/en/listapi/Annex%20A_Admin%20instructions%20+%20B_Programme%20_Protection%20on%20intangible%20cultural%20heritage_%20Poland_%2026-29%20June%202024.pdf [dostęp: 14.03.2025].
- Foliant Y., 2015, *Cultural property protection makes sense: A way to improve your mission*, 1st ed., Civil-Military Cooperation Centre of Excellence,

- dostępny w bazie: <https://theblueshield.org/download/military-cpp-reports-and-documents/> [dostęp: 17.03.2025].
- Folke C., 2016, *Resilience (republished)*, „Ecology and Society”, vol. 21, no. 4, article 44, <https://doi.org/10.5751/ES-09088-210444>.
- Gospodarka Morska, 2023, *Czechy zrezygnowały z budowy kanału Dunaj-Odra-Laba*, 8.02, <https://www.gospodarkamorska.pl/czechy-zrezygnowaly-z-budowy-kanału-dunaj-odra-laba-69248#:~:text=Czechy%20zrezygnowa-%C5%82y%20z%20budowy%20kana%C5%82u%20Dunaj-Odra-%C5%81aba> [dostęp: 21.03.2025].
- Ignaciuk A., 2016, *NATO i UE wobec zagrożeń hybrydowych – nowe otwarcie we wzajemnej współpracy?*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 1/4, s. 85–98, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/37-40_KBN_Ignaciuk.pdf [dostęp: 12.03.2025].
- Interia, 2007, *Zdewastowali żydowski cmentarz*, 4.09, <https://wydarzenia.interia.pl/wielkopolskie/news-zdewastowali-zydowski-cmentarz,nId,1312641> [dostęp: 11.03.2025].
- I.S., 2019, *Szlak Bursztynowy – wyprawypo „złoto Północy”*, Surowce-Naturalne.pl, 6.12, <https://surowce-naturalne.pl/szlak-bursztynowy-wyprawy-po-zloto-polnocy/> [dostęp: 21.03.2025].
- Jaros J., 2022, *W Kaliszu radni chcą zdjąć czerwone gwiazdy oraz sierpy i młoty z grobów radzieckich żołnierzy*, Kalisz. Wyborcza.pl, 31.03, <https://kalisz.wyborcza.pl/kalisz/7,181359,28286379,likwidacji-sowieckich-symboli-na-cmentarzu-zolnierzy-radzieckich.html> [dostęp: 11.03.2025].
- Kleiber M., 2023, *Barszcz ukraiński wpisany na listę dziedzictwa UNESCO*, Wszystko, Co Najważniejsze, 30.03, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites/barszcz-ukraiński-wpisany-na-liste-dziedzictwa-unesco/> [dostęp: 10.03.2025].
- KMP w Kaliszu, 2015, *67-latek sprawcą dewastacji cmentarza*, Komenda Miejska Policji w Kaliszu, 16.02, <https://kalisz.policja.gov.pl/wl7/aktualnosci/160722,67-latek-sprawca-dewastacji-cmentarza.html> [dostęp: 11.03.2025].
- Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, sporządzona w Hadze dnia 18 maja 1907 r. (Dz.U. 1927, nr 21, poz. 161).
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz.U. 2007, nr 215, poz. 1585).
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011, nr 172, poz. 1018).
- Koziej S., 2015, *Agresja poniżej progu wojny (agresja podprogowa)*, strona prywatna Stanisława Kozieja, <https://koziej.pl/wp-content/uploads/2015/11/Agresja-podprogowa.pdf> [dostęp: 12.03.2025].
- Kurzyński A., 2016, *Kaliszcy Patrioci i ONR zorganizowali happening na cmentarzu żołnierzy radzieckich*, Kalisz. Nasze Miasto, 2.01, <https://kalisz.nasze-miasto.pl/kaliszcy-patrioci-i-onr-zorganizowali-happening-na-cmentarzu/ar/c1-3613688> [dostęp: 11.03.2025].
- Leżoń J., Bojarczuk M., Traciak J., 2025, *Znaczenie działań niekinetycznych w nowoczesnych siłach zbrojnych*, „Polityka i Społeczeństwo”, t. 23, nr 1, s. 174–190, <https://doi.org/10.15584/polispol.2025.1.10>.
- Mkrtychyan M., 2023, *Konstantin Zatulin: Azerbaijan is interested in soonest elimination of concept of Nagorno-Karabakh, even in its geographical form*,

- ArmInfo, 16.08, https://arminfo.info/full_news.php?id=78121&lang=3 [dostęp: 14.03.2025].
- mn, 2015, *Robiły seksi fotki na cmentarzu żydowskim. Prokuratura: Nie doszło do przestępstwa*, „Fakt” [online], 17.07, <https://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/poznan/robiły-seksi-fotki-na-cmentarzu-zydowskim-prokuratura-nie-doszło-do-przestępstwa/31926y9> [dostęp: 11.03.2025].
- Money.pl, 2007, *Kalisz: Ujęto sprawcę dewastacji na cmentarzu żydowskim*, 25.01, https://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/kalisz;ujeto;sprawce;dewastacji;na;cmentarzu;zydowskim,226,0,218338.html [dostęp: 11.03.2025].
- MP, 2022, *Rosja oskarżała Ukrainę o przywłaszczenie tego dania. Barszcz ukraiński na liście UNESCO*, Salon24, 1.07, <https://www.salon24.pl/newsroom/1236779,rosja-oskarzala-ukraine-o-przywlaszczenie-tego-dania-barszcz-ukrainski-na-liscie-unesco> [dostęp: 12.03.2025].
- NATO, [s.a.], *NATO Lessons Learned Portal*, <https://www.act.nato.int/activities/nato-lessons-learned-portal/> [dostęp: 12.03.2025].
- NATO, 2007, *Allied joint doctrine for psychological operations*, AJP-3.10.1(A), <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> [dostęp: 12.03.2025].
- NATO, 2024, *Resilience, civil preparedness and Article 3*, 13.11, <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/resilience-civil-preparedness-and-article-3> [dostęp: 13.03.2025].
- NID, [s.a.] a, *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://niematerialne.nid.pl/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego/> [dostęp: 12.03.2025].
- NID, [s.a.] b, *Krajowy rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowy-rejestr-dobrych-praktyk/> [dostęp: 13.03.2025].
- NID, [s.a.] c, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, <https://niematerialne.nid.pl/> [dostęp: 13.03.2025].
- Niemkiewicz P., Hoffmann K., 2018, *W Rewie odkryto chatę rzymską z I w. p.n.e. Archeologiczny rarytas w gminie Kosakowo*, „Nowości. Dziennik Toruński” [online], 13.04, <https://nowosci.com.pl/w-rewie-odkryto-chate-rzymska-z-i-w-pne-archeologiczny-rarytas-w-gminie-kosakowo-zdjecia/ar/13093121> [dostęp: 14.03.2025].
- Piechowska M., Zaręba S., 2022, *Masakra w Buczy. Rosyjskie zbrodnie na Kijowszczyźnie*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 5.04, <https://www.pism.pl/publikacje/masakra-w-buczy-rosyjskie-zbrodnie-na-kijowszczyznie> [dostęp: 12.03.2025].
- Rada UE, [s.a.], *Zagrożenia hybrydowe*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/hybrid-threats/> [dostęp: 14.12.2025].
- Radio Poznań, 2022, *Wandale niszczyli nagrobki i otwierali groby. Będą fotopułapki*, Radio Kielce, 12.10, <https://radiokielce.pl/970547/radio-poznan-wandale-niszczyli-nagrobki-i-otwierali-groby-beda-fotopulapki/> [dostęp: 11.03.2025].
- Sobczyk K., 2015, *Konflikt na Ukrainie – porażka czy szansa dla Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE?*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 1 (33),

- s. 37–60, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/SOBCZYK_33-2015.pdf [dostęp: 14.03.2025].
- SSAB, 2021, *SSABSecManager*, Stowarzyszenie Studiów i Analiz Bezpieczeństwa, <https://ssab.org.pl/pl/ssabsecmanager> [dostęp: 14.03.2025].
- Stadler Ch., 2024, *Cultural heritage and its value for the future of Europe*, prezentacja w ramach kursu ochrony dziedzictwa pod auspicjami ESDC, Krems (Austria) [zbiory prywatne autora].
- Środa K., Chmielewski K., 2024, Odpowiedź na artykuł „Operacje informacyjne w ramach komunikacji strategicznej elementem bezpieczeństwa państwa” autorstwa Mateusza Czekali i Grzegorza Parola, „Alcumena. Pismo interdyscyplinarne”, nr 2 (18), s. 57–77, <http://doi.org/10.34813/psc.2.2024.5>.
- Teperik D., 2018, *Estonia: Disinformation resilience index*, Ukrainian Prism, 31.07, <https://prismua.org/en/english-estonia-disinformation-resilience-index/> [dostęp: 14.03.2025].
- TVN24, 2009, *Zdewastowano cmentarz żydowski w Kaliszu*, 3.04, <https://tvn24.pl/polska/zdewastowano-cmentarz-zydowski-w-kaliszu-ra91339-ls3727754> [dostęp: 11.03.2025].
- Tyślewicz R., 2025a, *Baltyk – strategiczny impas A.D. 2025*, „SOF MAG”, nr 1, s. 20–28.
- Tyślewicz R., 2025b, *Dylemat ochrony dziedzictwa niematerialnego (IH) w czasie konfliktu zbrojnego – wnioski z pierwszej edycji kursu ESDC na Cyprze*, w: M. Szuniewicz-Stępień, red., *Wyzwania dla ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego – 70-lecie konwencji haskiej*, Gdynia, Wydawnictwo Akademickie AMW, s. 249–270.
- Tyślewicz R., 2025c, *Współczesne zagrożenia hybrydowe a dewastacja cmentarzy wojennych – kasus cmentarza żołnierzy radzieckich w Kaliszu*, w: A. Czyż, M. Laszczkowski, red., *Przestrzenie pamięci. Zabytkowe cmentarze we współczesnych kontekstach*, Warszawa, Narodowy Instytut Dziedzictwa, s. 174–185.
- Tyślewicz R., Kowal T., 2024, „Polski Teatr Wojny” – Polska, Litwa, Łotwa, Estonia – podatność na zagrożenia hybrydowe, geostrategia Niziny Północno-europejskiej i przygotowania do oporu wobec agresji ze Wschodu, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Tyślewicz R., Paździur D., 2015, *Potencjalne wyzwania dla bezpieczeństwa Polski*, w: J. Michalak, red., *Oblicza bezpieczeństwa narodowego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa ekonomicznego, społecznego i militarnego*, Gdynia, Akademia Marynarki Wojennej, Wydawnictwo BP, s. 180–186.
- UNESCO, [s.a.] a, *Intangible Cultural Heritage. Basketry traditions*, <https://ich.unesco.org/en/RL/basketry-traditions-02230> [dostęp: 14.03.2025].
- UNESCO, [s.a.] b, *Intangible Cultural Heritage. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices*, <https://ich.unesco.org/en/lists> [dostęp: 14.03.2025].
- UNESCO [s.a.] c, *Intangible Cultural Heritage. Timber rafting*, <https://ich.unesco.org/en/RL/timber-rafting-01866> [dostęp: 14.03.2025].
- Walczak A., 2022, *Dewastacja na cmentarzu żydowskim w Kaliszu. Policja szuka sprawców*, Kalisz. Wyborcza.pl, 10.02, <https://kalisz.wyborcza.pl/kalisz/7,181359,28097137,dewastacja-na-cmentarzu-zydowskim-w-kaliszu-policja-szuka-sprawcow.html> [dostęp: 11.03.2025].

- Walkowiak M., Szczurek T., 2024, *Działania asymetryczne*, Encyklopedia Bezpieczeństwa Narodowego Wojskowej Akademii Technicznej, <https://encyklopedia.revite.pl/articles/view/160> [dostęp: 14.03.2025].
- Wicherkiewicz et al., [s.a.], *Laskie gwary*, Dziedzictwo językowe Rzeczypospolitej. Baza dokumentacji zagrożonych języków UAM, https://inne-jezyki.amu.edu.pl/language/laskie_gwary/ [dostęp: 21.01.2025].
- Winiarska I., 2010, *Zasięg terytorialny i podziały dialektu śląskiego*, Dialektologia. Uniwersytet Warszawski, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=opis-dialektow&l2=dialekt-slaski&l3=dialekt-slaski-zasieg> [dostęp: 21.03.2025].
- Wong K., 2024, *Vietnam War monument vandalised with Gaza message*, „The Canberra Times” [online], 11.03, <https://www.canberratimes.com.au/story/8551253/vietnam-war-monument-vandalised-with-gaza-message/> [dostęp: 21.03.2025].
- Yeryoma M., 2025, *In Estonia's border town, Russian-speaking majority enjoys NATO's shield, remains mute on Russia's threat*, The Kyiv Independent, 8.10, <https://kyivindependent.com/in-estonias-border-town-russian-speaking-majority-enjoys-natos-shield-remains-mute-on-russias-threat/> [dostęp: 14.12.2025].

.....

Radosław Tyślewicz – dr, specjalista w zakresie bezpieczeństwa narodowego, a także absolwent studiów podyplomowych z zakresu etnologii i antropologii kultury na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Gdynianin, członek władz miasta Gdyni – radny i przewodniczący zarządu rady dzielnicy (2003–2015). W latach 2006–2012 związany z trójmiejskim biznesem. Założyciel i aktywny członek organizacji pozarządowych (Centrum Współpracy Młodzieży, Liga Morska i Rzeczna, WOPR, Polska Federacja Ratownictwa Wodnego). Weteran działań poza granicami państwa (Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku i Afganistanie), adiunkt na Wydziale Dowodzenia i Operacji Morskich Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni. Pełnomocnik rektora-komendanta ds. promocji, kierownik Działu Promocji i Wymiany Międzynarodowej AMW. Prezes Stowarzyszenia Studiów i Analiz Bezpieczeństwa, zastępca redaktora naczelnego magazynu „SOF MAG”. Jego zainteresowania naukowe i prace badawcze to komunikacja międzykulturowa w bezpieczeństwie, współpraca cywilno-wojskowa (CIMIC), działania hybrydowe, rola i znaczenie armii w społeczeństwie, geostrategia, bezpieczeństwo morskie w zakresie lekkich szybkich jednostek nawodnych, bezpieczeństwo morskich farm wiatrowych, ratownictwo wodne oraz ochrona dziedzictwa niematerialnego i antropologia kultury. Autor kilkudziesięciu publikacji naukowych i popularnonaukowych. Uczestnik międzynarodowych projektów badawczych oraz dyrektor międzynarodowego kursu pod auspicjami ESDC pt. „Protection of intangible heritage in armed conflict and the post-conflict period course”. Odznaczony m.in. Brązowym Krzyżem Zasługi, złotym medalem MON „Za Zasługi dla Obronności Kraju”, Gwiazdą Iraku (dwukrotnie), Gwiazdą Afganistanu (dwukrotnie), medalem pamiątkowym „Multinational Division Central-South Operation Iraq Freedom”, medalem Duńskiego Kontyngentu Wojskowego (Irak), medalem Sekretarza Generalnego NATO (Afganistan), medalami „Vierdaagsekruis” i „Groepsmedaille van der Vierdaagse” (Holandia), Złotym Krzyżem Polskiego Związku Piłsudczyków, medalem Światowego Związku Żołnierzy AK oraz złotą odznaką „Za Udział w Akcjach” (Irak).

.....